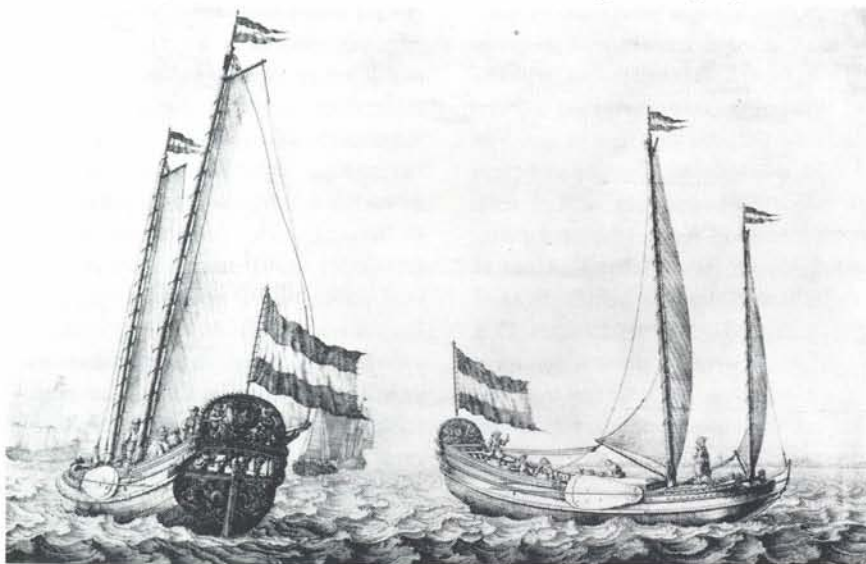

Na in de drie eerder gepubliceerde artikelen aandacht te hebben besteed aan de verschillende jachthavens die er in de 17de en 18de eeuw te Amsterdam waren, zal nu het een en ander over de verschillende scheepstypen worden verteld waarmee de Amsterdammer voor zijn genoeg en ontspanning uit varen ging.

Robert Vorstman

Een belangrijke bron die ons daarover informeert, is de ordonnantie van de Oude Jachthaven uit 1628. In die verordening bepaalde artikel 5: „Alle jachten, chaloupen, schuyten, etc. sullen met gantsch gestreecken seijlen in de haven comen.” Van de drie genoemde categorieën waren de jachten de grootste vaartuigen. Dit kan indirect worden afgeleid uit het gegeven dat er achter de Stads-herberg een aparte ligplaats was voor sloepen en schuiten die de sloeplaats, de schuitplaats, maar ook „de clene plaetsen aen 't vlot” werd genoemd. Toetsen we deze mededeling aan de grote stadsplattegrond van Balthasar Florisz. van Berckenrode uit 1625, dan zien we in de haven een dertiental vaartuigen liggen. Ofschoon de voorstelling slechts een globale weergave geeft van het wer-

Een tweemast-speeljacht.

Pleziervaartuigen in de 17de en 18de eeuw

Jachten, sloepen en schuiten

De Oude Jachthaven.

kelijke aantal schepen dat in de haven een ligplaats had, van hun rompvorm en van hun tuigage, toch toont dit detail van de plattegrond dat de schepen een laag voorschip hadden, een wat hoger achterschip en een tweemast-tuigage voerden. Bij nadere beschouwing zien we dat er ter hoogte van de Stadsherberg twee vaartuigjes in tegengestelde rich-

ting aan de overige schepen liggen afgemeerd. Met deze scheepjes zal de graveur van de plattegrond wel haast zeker de sloepen en de schuiten die in de „clene plaetsen” lagen, hebben willen aanduiden. De scheepjes die aan de lange westelijke steiger liggen afgemeerd, waren de jachten, vaartuigjes die om de functie die zij hadden, „speeljachten” werden genoemd, jachten dus waarmee men zeilde voor genoeg en ontspanning. Daarom ook werd de haven „jachthaven” of ook wel „de haven van de speeljachten” genoemd.

Er waren namelijk nog andere typen schepen die ook als jacht werden aangeduid, maar voor andere doeleinden werden gebruikt. Volgens het in 1681 uitgegeven zeemanswoordenboek van W. à Winschooten betekende het woord jacht: „vaart maken, om iemand na te jaagen, waar van jagt maaken, de vyand maakt jagt op ons”, en in deze zin drukt ook Nicolaes Witsen zich uit in zijn *Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw-konst ende bestier* van 1671: „Jagen ofte jacht maken (betekent) een ander schip vervolgen.” Aanvankelijk lag dan ook in

het woord jacht – als aanduiding voor bepaalde scheepstypen – de betekenis van snel varend schip. Het woord had nog niet de exclusieve betekenis die het heden ten dage heeft, namelijk uitsluitend voor schepen die als pleziervaartuig dienst doen.

Er wordt verondersteld dat de oudste speeljachten nauw verwant waren aan de sloepen die door de zeegaande koopvaardij- en oorlogsschepen op hun verre reizen werden meegenomen en voor allerlei doeleinden werden ingezet, zoals het doen van verkenningen, het aanlopen van de kust, het onderlinge verkeer tussen de schepen en niet in de laatste plaats voor de verbinding tussen de schepen en de wal. Het is dan ook begrijpelijk dat deze scheepjes die voor het vervoer van personen waren ingericht, op het IJ wanneer ze niet als bedrijfsvaartuig in gebruik waren.

Een grisaille van de Amsterdamse kunstenaar Willem van de Velde de Oude toont ons een dergelijk speeljacht in achter- en zijaanzicht. Qua rompvorm zijn de afgebeelde scheepjes spiegelschepen. Beide voeren een tweemast-bezaantuijg. Ze hebben een relatief laag voorschip met naar achter oplopende boorden. Via het open en met snijwerk versierde wulf, boven de beschilderde spiegel, komt de roerpen binnen boord. Daarboven verheft zich een groot hakkebord, aan de binnen- en buitenzijde waarvan wapenschilden te zien zijn. De roerganger staat op een enigszins verhoogd plechtje. Het voorschip is eveneens gedekt, daarachter zien we nog juist het dak van een laag liggende roef.

Dank zij een tweetal archiefstukken uit het archief van de Amsterdamse Weeskamer weten we iets van de afmetingen van de oudste speeljachten. Op 24 januari 1624 namelijk verkochten de voogden van het „nagelate kint van Pieter Claesz. van Edam” twee van deze jachten. Het grootste mat 54 voet en werd door Jacob Jacobsz. van Sloten voor f 600,- gekocht. Het kleinste had een lengte van 53 voet en ging over in handen van Heyndrick Hommesz. Ysercramer. Behalve de afmetingen van deze twee jachten zijn ons nog de maten van een derde speeljacht bekend. Nicolaes

Een éénmast-speeljacht.

Witsen geeft namelijk het bestek van een speeljacht van 42 voet over steven, een breedte van 9 voet en 4 duim binnen de huid en een holte van 3 voeten 8,25 duim op het berghout. Opgemerkt dient te worden dat dit jacht geen masten voerde, maar roeden, een tuigvorm die in 1671, het jaar van uitgifte van het werk van Witsen, als verouderd mag worden beschouwd. Toont de grisaille van Van de Velde de Oude ons een speeljacht met een tweemast-bezaantuijg en een roef, prenten van de Amsterdamse kunstenaar Salomon Savry laten zien dat er ook jachten waren die achter de mast open waren en geen roef hadden. Ook dat er jachten waren die een éénmast-tuigage voerden. Al naar gelang men van deze scheepjes de opbouw of de tuigage wenste aan te duiden, noemde men deze jachten hek- of bezaanjachten. In de verzameling van het Rijksmuseum Nederlands Scheepvaart Museum te

Amsterdam bevindt zich een 17de eeuws model van een dergelijk jacht. Het herinnert op diverse onderdelen aan het oudere type met twee masten, maar verschilt met hem daarin dat het een geheel andere lengte-breedteverhouding en een hoger opgeboeid voorschip heeft. Ook wordt het grootzeil niet door een recht, maar door een licht gebogen gaffeltje uitgehouden. Een interessant detail aan het scheepje is bovendien dat het halende part van de piekeval over een schijf in de hommer loopt, die van de klauwval door een gat in de mast onder de hommer.

Door de opkomst van andere typen pleziervaartuigen zou het éénmast-hekjacht in de 18de eeuw allengs aan populariteit inboeten. Toch zou het niet helemaal uit de belangstelling van de pleziervaarder verdwijnen, want nog in 1779 en 1789 werden twee van deze jachten bij openbare veiling te Amsterdam

Model van een hek- of bezaanjacht.

verkocht. Het ene jacht, de *Neptunus*, werd op 17 mei 1779 met zijn vaste ligplaats in de Kattenburger Jachthaven voor *f* 250,— verkocht. Het had een lengte van 29½ voet, een breedte van 8,6 voet en een holte van 4,6 voet, alles Amsterdamse voeten. Het andere jacht ging voor *f* 450,— van de hand en mat 28½ voet, bij een breedte van 9 voet en een holte van 4½ voet.

Van de sloepen en de schuiten die in het vijfde artikel van de Oude Jachthavenordonnantie worden genoemd, waren de schuiten het kleinst. Ofschoon er in de 17de eeuw allerlei vaartuigen waren die met de benaming schuit werden aangeduid, bijvoorbeeld de trekschuit, de schietschuit en de vlotschuit, moet naar onze mening in dit verband aan scheepjes als de steiger- en de weischuit worden gedacht. Steigerschuiten waren veerscheepjes die bestemd waren om personen over lange of korte trajecten te vervoeren. Zij ontleenden hun naam aan de

steigers in de haven waaraan zij lagen afgemeerd. De oudst bekende prent van een dergelijke schuit maakt deel uit van een serie scheepsportretten die in 1629 door Claes Jansz. Visscher werd uitgegeven. De prent toont ons een open scheepje met ronde, vallende voor- en achterstevan, met een dekje voor de mast, zwaarden en een sprietzeil. Blijkens het onderschrift werd dit type schuit als veerschip op Buiksloot gebruikt. Het spreekt voor zich dat deze schuitjes zich ook bijzonder goed leenden voor spelevaren op het IJ en op de Amstel. Daarvoor kwam ook in aanmerking de weischuit. Winschooten geeft er de volgende omschrijving van: „weischuit, is een schuit seer ligt en rank, dat de weilui gebruiken om geswind door het waater te vaaren en vaardiglijk oover kaaden en dijken gesleept en door het veld gedraagen te werden”. Van deze schuit geeft Witsen twee bestekken en een afbeelding. Daaruit valt op te ma-

Verkoopaffiche van een hekjacht.

 In AMSTERDAM, Anno 1779.
VERKOOPINGE,
 Op Maandag, zynde den 17 May 1779.
 3 Avonds ten 6 uren precies.
JACOB JAN HOOFT,
 M A K E L A A R,
 503 East hebbende aan den Prinsepaal / Dreefsteet aan
 de Adres: daer hij; lieben te Verhopen:

En Extra daar voor bekend Hartzeylend
HEKJAGT,
Genannt NEPTUNUS;
 Lang 29; voet, Wyt 8 voet 6 duim, Hol 4 voet 6 duim.
 Daar hij is Verhoren:

1. Groot Zyl, 1 die Fak, 1 die Middely met Kopur, 1 die Fak met die.
 1 Soom-Fak, 1 Anker weegt ruym 40 pond, 1 Vlieg, 1 Wimpel
 1 Vlagghel met een Vergulde Kroon, 1 Kluythoorn, 1 Vuurpe, 1 Pas.
 1 Deyl, 2 Haken, 1 Ritm, 1 Boog, 6 a 700 pond Loet.
 Verder Seande en Loopend TOUWWERK.

2. Een paß Nieuw Getimmerde
KAST OF LEGPLAATS,
 Met 3 SCHUYFRAAMEN voor bovengemelde JAGT.
 Breed 10 voet 9 duim, Diep 8 voet.
 Van binnen met een Seerect, en Deur daar voor.
 Het tuif: JAGT is liggende in de Kattenburger Jachthaven /
 de wijkte Maats.

De Verkoopinge zal geschieden op Maandag, den 17 May 1779. ten
 Huize van Fabius 25 uurtjen en 2000 / Caffelyns in 't Nieuwezijds Hee-
 ren Logement op de Haarlemmerdyk, 3 Avonds ten 6 uren precies.
 Ten and nabes Ouderzigtig hegeerde; / byzake met de bovengemelde
 Makelaar.

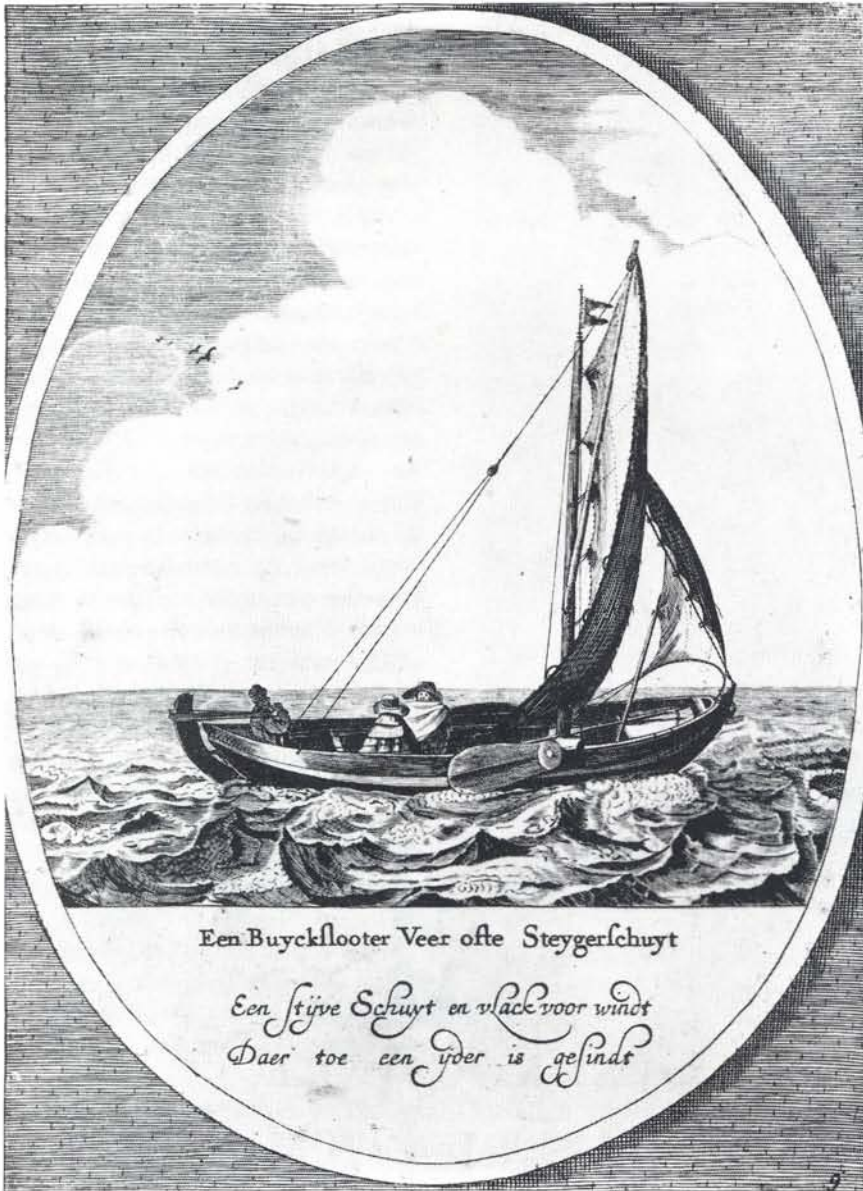
(Aankomst, by de Wel. van ANTHONY van EYCHHOOTEN en ZOON, Bankroeten op /
 de Haak van 't Houtmarkt), en de Krijse Vanaks.

Handwritten notes and signatures in cursive script, including names like 'J. van der...' and 'J. van der...'

De boeier

De boeier was een van de vaartuigen die in de loop van de 17de eeuw de belangstelling voor het jacht langzaam maar zeker deed verminderen. Over de opkomst en de ontwikkeling van dit type is vooralsnog weinig met zekerheid te zeggen. Verondersteld wordt dat de eerste pleziervaartboeiers nauw verwant waren aan soortgelijke vaartuigjes, die als vracht- en veerscheepjes in het binnenlandse scheepvaartverkeer dienst deden. Waarschijnlijk zal het verschil nauwelijks aanwijsbaar zijn geweest, omdat het type zowel voor zakelijke als voor recreatieve doeleinden kon worden gebruikt. Zo kon men er gemakkelijk koopmansgoederen over lange of korte trajecten mee vervoeren, ermee naar de markt of ter kerke varen of ermee uit spelevaren gaan.

Dank zij het werk van de Amsterdamse kunstenaars Willem van de Velde de Oude en zijn beide zoons Willem en Adriaen kunnen wij ons een goede voorstelling maken van de boeiers die in hun tijd als pleziervaartuig dienst deden. Zo vinden we een groot aantal van deze vaartuigjes afgebeeld op een schilderij dat het zeilen in admiraalschap toont ter ere van het bezoek van prinses Maria en haar zontje Willem in juni 1660 aan Amsterdam. Dit in vele opzichten interessante schilderij, nu in het bezit van The Hon. Mrs. Gascoigne, Stanton Harcourt Manor, te Oxford, werd geschilderd door Adriaen van de Velde met medewerking van zijn broer Willem. Het toont overtuigend aan dat er al voor 1660 een grote belangstelling voor de boeier moet hebben bestaan. Desondanks noemt Nicolaes Witsen dit type niet in zijn werk van 1671. Wel komt er in het tussen 1674 en 1686 te dateren manuscript van Frans Cornelisz. Keyser (in de bibliotheek van het Rijksmuseum Nederlands Scheepvaart Museum te Amsterdam) een scheepsbouwkundige tekening in zij aanzicht voor, met schaal-

Een Buyckflooier Veer ofte Steygerschuyt

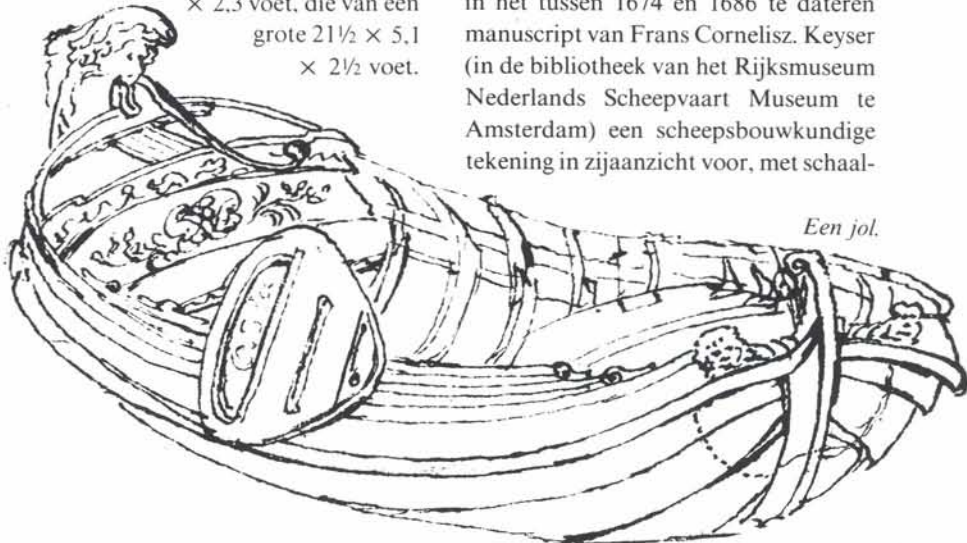
*Een stijve Schuyt en vlack voor windot
Daer toe een yder is gesindt*

Een steigerschuit.

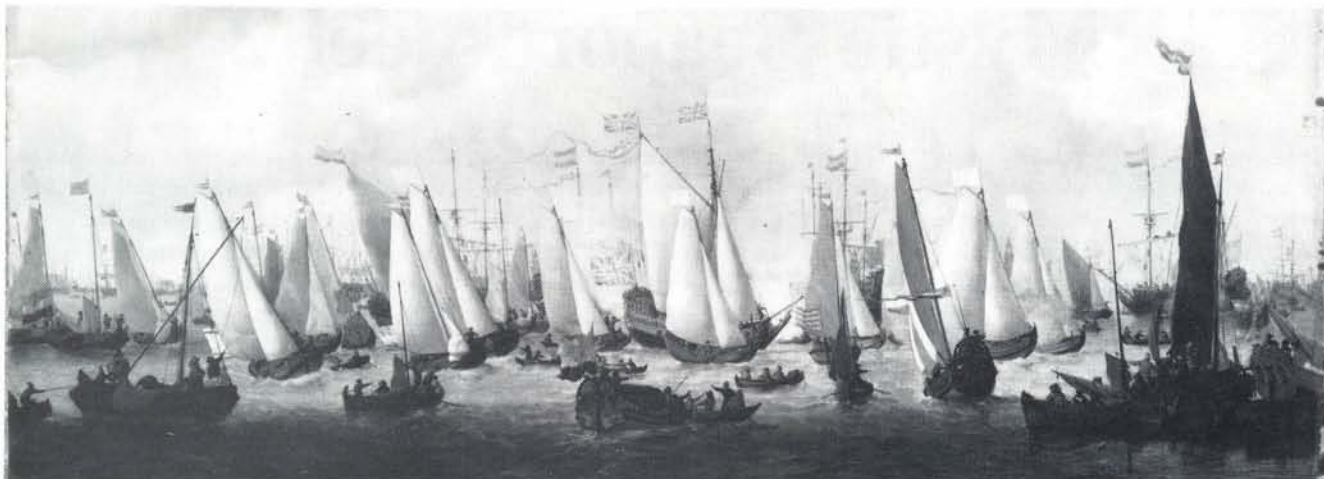
ken dat het scheepje zowel geroeid als gezeild kon worden, dat het een plat vlak had, een rechte vallende voor- en achterstevan, een vissend roer, zwaarden en een zeiltje dat aan een roede was bevestigd. De afmetingen van de grootste door Witsen genoemde weischuit bedroegen $23 \times 5 \times 1,5$ voet, die van de kleinste $18 \times 4\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{4}$ voet „op zijn wijst”.

Behalve de hier genoemde schuiten, sloepen en jachten, waren er ook nog jollen. In het kasboek van de Oude Jachthaven vinden we regelmatig betalingen van liggelden van deze kleine handzame roei-zeilbootjes. De oudste dateert van 28 februari 1650 en betreft

het liggeld voor „het jol van de timmerman”. Blijkens een aantal scheepsverkoopingen uit de 18de eeuw bedroegen de afmetingen van een kleine jol $17 \times 4,10 \times 2,3$ voet, die van een grote $21\frac{1}{2} \times 5,1 \times 2\frac{1}{2}$ voet.

Een jol.

aanduiding voor boeiers met een lengte van 26 tot 34 voet, bij een breedte van 7 tot 9 voet. De eerste enigszins uitvoerige vermelding van de boeier komen we pas tegen in het uit 1698 daterende werk van de Rotterdammer Cornelis van Yk. De schrijver geeft daarin van een „boeyer-jagtje” de volgende afmetingen: lang over steven 27 voet, wyd binnen de huid 8 voet, hol op de boorden 2 voet, 6 duim. Geeft het schilderij van Adriaen van de Velde een deel van de Amsterdamse boeiervloot weer, in optima forma vinden we de boeier afge-

Boeiers voor de ingang van een haven.

Zeilen in admiraalschap ter ere van prinses Maria en prins Willem in 1660.

beeld op een grisaille van Willem van de Velde de Oude. Dit niet gedateerde schilderij, in de collectie van het National Maritime Museum te Greenwich, zal ongeveer uit dezelfde tijd als dat van Adriaen stammen. Tegen een achtergrond van uitvarende zeeschepen toont het schilderij op de voorgrond, voor de ingang van een haven, twee pleziervaartboeiers. Beide vaartuigen hebben kenmerkend juist de haven verlaten en de opvarenden wacht een gezellige dag op het water waarbij, gelet op het gebaar van

een schenkend bemanningslid op het rechter schip, de drank niet zal hebben ontbroken. Duidelijk zien we dat de boeier een rond voor- en achterschip heeft, dat de voorsteven rond is en naar onderen toe scherp wegvalt en dat de achtersteven een hoog en een smal roer heeft, waarop een roerkop prijkt. Beide vaartuigjes hebben een laag liggende roef, zijn getuigd met een grootzeil dat aan een korte rechte gaffel is gehesen en door een giek wordt uitgehouden. Voor de mast wordt een stagfok gevoerd, maar geen kluiver.

(wordt vervolgd)

